

CETA SHARTNOMASI: YEVRONA ITTIFOQI VA KANADA IQTISODIYOTIDAGI O'ZGARISHLAR

Davronova Charos Ikrom qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

Mavlonov Ibragim Radjabovich

Iqtisod fanlari doktori, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 2017-yilda tatbiq etilgan CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement) shartnomasining ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada shartnoma doirasida savdo hajmining o'sishi, eksport va import oqimlaridagi o'zgarishlar, bojxona tariflarining kamayishi, investitsiya imkoniyatlari va turli sektorlar — qishloq xo'jaligi, xizmatlar va atrof-muhitga oid mahsulotlar — bo'yicha iqtisodiy samaralar ko'rib chiqilgan. Ishda rasmiy statistika, Yevropa Ittifoqi va Kanada hukumatlari tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar hamda ilmiy tahlillar asosida shartnomaning iqtisodiy ta'siri yoritilgan. Shuningdek, maqolada CETA orqali yaratilgan imkoniyatlar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: CETA, Yevropa Ittifoqi, Kanada, tariff, eksport, import

CETA Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasida imzolangan erkin savdo kelishuvi bo'lib, 2017-yil sentyabr oyidan boshlab vaqtincha tatbiq etilmoqda. Shartnoma asosida Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasida savdo qilinadigan sanoat mahsulotlariga bo'lgan bojxona tariflari asta-sekin bekor qilinmoqda. Aksariyati CETA vaqtincha tatbiq etilganda bekor qilingan bo'lsa, qolgan tariflar yetti yil ichida bekor qilinadi. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdosi sohasida ham sezilarli liberallashtirish amalga oshiriladi.

Shartnoma doirasida Yevropa Ittifoqi kompaniyalariga Kanadadagi davlat xaridlari bo'yicha tenderlarda ishtirok etish imkoniyati beriladi, bu esa ikki tomonlama savdo va investitsiya aloqalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. CETA "aralash shartnoma" sifatida taqdim etilgan bo'lib, uning ratifikatsiyasi har bir Yevropa Ittifoqi a'zo davlati va Yevropa Parlamenti tomonidan tasdiqlanishini talab qiladi. Bu jarayon bir necha yil davom etishi mumkin.

Shartnoma 2017-yil 21-sentyabrdan boshlab vaqtincha tatbiq etilmoqda va bu orqali CETAning ko'p qoidalari amalda ishga tushirilgan. Shuni ta'kidlash lozimki, bahsli bo'lgan Investitsiya Sud Sistemi qoidalari vaqtincha tatbiq etilmaydi va faqat a'zo davlatlar tomonidan shartnoma ratifikatsiya qilinsa kuchga kiradi.

CETA shartnomasining maqsadlari uning kirish qismida va alohida bo'limlarida bayon etilgan bo'lib, asosiy maqsadlar quyidagilardan iborat:

- Tomonlar o'rtasidagi yaqin iqtisodiy aloqalarni yanada mustahkamlash;
- Savdo va investitsiya to'siqlarini kamaytirish yoki yo'q qilish orqali tovar va xizmatlar uchun kengaytirilgan va xavfsiz bozor yaratish;
- Savdo va investitsiyani tartibga soluvchi aniq, shaffof, prognoz qilinadigan va o'zaro foydali qoidalarini belgilash;
- Tomonlarning o'z hududlarida tartib-intizomni belgilash va qonuniy siyosiy maqsadlarga erishish uchun moslashuvchanlik huquqini saqlab qolish;
- Barqaror rivojlanishni targ'ib qilish va xalqaro savdoni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarini hisobga olgan holda rivojlantirish;
- Mehnat va atrof-muhitga oid qonunlarni amalga oshirish bilan muvofiqlikda CETAni tatbiq etish, shuningdek mehnat va atrof-muhit sohasida samaradorlikni oshirish.

Yevropa Ittifoqi (EU) va Kanada dunyodagi eng yirik tovar va xizmatlar savdosi ishtirokchilaridan biri hisoblanadi. 2024-yilda Kanada EUning tovar eksporti bo'yicha 12-eng yirik manzili bo'lgan.

2017-yil 21-sentyabrda Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasidagi Komprehensiv Iqtisodiy va Savdo Shartnomasi (CETA) vaqtincha tatbiq etila boshladi. CETA — bu zamonaviy va ilg'or EU savdo kelishuvi bo'lib, u EU kompaniyalariga Kanadada ko'proq va sifatli biznes imkoniyatlarini taqdim etadi, Evropada ish o'rinlarini qo'llab-quvvatlaydi, iste'molchilar va atrof-muhitni himoya qiladi hamda har qanday o'lchamdagi tadbirkorlar va kompaniyalarga yaxshilangan bozor imkoniyatlaridan foyda olish imkonini beradi.

2024-yilda Yevropa Ittifoqi (YI) va Kanada o'rtasida tovarlar savdosi bo'yicha eng ko'p savdo qilinadigan mahsulot kategoriyalari quyidagilar bo'lgan:

- Mexanika uskunalari: YIning Kanadaga eksportidagi ulushi 24,4%, importdagi ulushi esa 15%.
- Kimyo va farmatsevtika mahsulotlari: YIning eksportidagi ulushi 22,2%, importdagi ulushi 19%.
- Mineral mahsulotlar: YIning Kanadadan importidagi ulushi 26%.

Shuningdek, YI Kanadaga eksport qiladigan xizmatlar orasida eng yiriklari sayohat, transport va TCI (telekommunikatsiya, hisoblash va axborot texnologiyalari) hisoblanadi. Ikkala tomon o'rtasidagi xizmatlar savdosi ham o'sishda davom etmoqda. 2024-yilda ikki tomon o'rtasida xizmatlar savdosi jami 48,9 milliard yevroni tashkil etib, YI uchun 8 milliard yevro ortiqcha (surplus) qayd etilgan.

CETA shartnomasining kuchga kirishi bilan Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasidagi xizmatlar savdosi sezilarli darajada oshdi. 2024-yilda ikki tomonlama xizmatlar savdosi 48,9 milliard yevroni tashkil etdi, bunda Yevropa Ittifoqi uchun 8 milliard yevro ortiqcha savdo (surplus) qayd etildi.

Xususan, sayohat, transport va telekommunikatsiya, hisoblash va axborot texnologiyalari (TCI) kabi xizmatlar sohalarida o'sish kuzatildi. Bu o'sish, ayniqsa, kichik va o'rta bizneslar (SME) uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Shartnoma orqali kichik va o'rta korxonalar o'z mahsulotlarini yangi bozorga chiqarish va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Shuningdek, CETA shartnomasi xizmatlar savdosida yangi imkoniyatlar yaratdi. Shartnoma orqali kichik va o'rta bizneslar o'z mahsulotlarini yangi bozorga chiqarish va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu, o'z navbatida, ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qildi.

CETA shartnomasi investitsiyalar oqimini ham rag'batlantirdi. 2024-yilning birinchi yarmida Kanada iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar 28,2 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu esa 2023-yilning shu davriga nisbatan 10% ga ko'payganini anglatadi.

Shartnoma, shuningdek, investitsiya himoyasi va yangi investitsiya sud tizimi (ICS) orqali investorlar uchun yuqori darajadagi himoyani ta'minlaydi. Bu, o'z navbatida, ikki tomonlama iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, CETA shartnomasi ikki tomonlama iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Shartnoma orqali investitsiya oqimlari oshdi, yangi ish o'rinlari yaratildi va iqtisodiy o'sish sur'atlari tezlashdi. Bu, o'z navbatida, ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qildi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasida imzolangan Keng qamrovli iqtisodiy va savdo bitimi (CETA) nafaqat ikki tomonlama savdo va investitsiyalar hajmini oshirishga, balki global miqyosda iqtisodiy integratsiya jarayonlarini jadallashtirishga ham katta hissa qo'shmoqda. Xizmatlar savdosining kengayishi, investitsiyalarning ko'payishi va iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvi CETA bitimining eng muhim natijalari sifatida e'tirof etilishi mumkin. Ayniqsa, xizmatlar sektori — moliya, transport, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va professional xizmatlar — ikki tomonlama hamkorlikning yangi drayveriga aylanib, zamonaviy global iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlaridan biriga aylangan.

Investitsiyalar oqimining ortishi esa Yevropa va Kanada o'rtasida yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan sanoat tarmoqlari, ilmiy-tadqiqot faoliyati hamda yashil iqtisodiy loyihalar rivojlanishiga keng imkoniyat yaratmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, Kanadaga yangi texnologiyalar va kapital jalb etish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, Yevropa kompaniyalariga Shimoliy Amerika bozorida mustahkam o'rin egallash imkoniyatini taqdim qilmoqda.

Iqtisodiy integratsiya nuqtai nazaridan CETA nafaqat tarif va notarif to'siqlarni bartaraf etishga, balki standartlarning uyg'unlashtirilishi, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va barqaror rivojlanishga oid qo'shma yondashuvlarni shakllantirishga

xizmat qilmoqda. Natijada ushbu bitim nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga, balki geoiqtisodiy va geosiyosiy barqarorlikka ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, CETA kelishuvi boshqa mamlakatlar uchun ham muhim tajriba bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki ushbu bitim erkin savdo bitimlarining yangi avlodini ifodalaydi, ya'ni nafaqat tovarlar savdosini, balki xizmatlar, investitsiyalar, mehnat bozori, ekologik me'yorlar va raqamli iqtisodiyot sohalarini ham qamrab oladi. Bu esa XXI asr global iqtisodiyoti uchun universal model sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, CETA bitimi Yevropa Ittifoqi va Kanada o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi. U nafaqat ikki tomonlama aloqalarning chuqurlashuviga, balki xalqaro savdo tizimining yanada erkin, adolatli va barqaror bo'lishiga xizmat qilmoqda. Shu sababli CETA nafaqat Yevropa va Kanada uchun, balki global iqtisodiy tizim uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Government of Canada – CETA Joint Reports
International.gc.ca. “CETA – Comprehensive Economic and Trade Agreement: Joint Reports 2024”. <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/2024-11-05-joint-report-rapport-conjoint.aspx?lang=eng>
2. Government of Canada – Benefits for Enterprises
International.gc.ca. “CETA: Benefits for Enterprises”. <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/benefits-enterprises-avantages.aspx?lang=eng>
3. Veblen Institute – CETA Analysis Report
Veblen-institute.org. “Comprehensive analysis of CETA: economic, social and political effects, April 2024”. https://www.veblen-institute.org/IMG/pdf/report_ceta_eng_ma_j_april2024_vf.pdf
4. European Commission – EU Trade Policy with Canada
Policy.trade.ec.europa.eu. “EU Trade Relations with Canada”. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/canada_en
5. Santander Trade – Foreign Investment in Canada
Santandertrade.com. “Canada: Foreign Investment Overview”. <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/canada/foreign-investment>
6. Le Monde – CETA Controversies
Lemonde.fr. “All you need to know about CETA: the controversial EU-Canada trade agreement”. https://www.lemonde.fr/en/les-decodeurs/article/2024/03/21/all-you-need-to-know-about-ceta-the-controversial-eu-canada-trade-agreement_6639822_8.html